

QORAQALPOQ TILIDA EVFEMIZMLARNING STILLARDA QO'LLANILISH XUSUSIYATLARI

N.K.Babaniyazova¹

Mas'ul muallif: Babaniyazova
Nursulw Konisbayevna, Ājiniyoz
nomidagi NDPI tayanch doktoranti.

e-mail: E-mail:
babaniyazovanursulw500@gmail.
com

Accepted: 08 Avgust 2026
Published: 08 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Babaniyazova, N. K.
QORAQALPOQ TILIDA
EVFEMIZMLARNING STILLARDA
QO'LLANILISH XUSUSIYATLARI /
N. K. Babaniyazova // Buxoro
xalqaro universiteti ilmiy
axborotnomasi. — 2026. — T. 7, №
1. — B. 261–264.

1. Ājiniyoz nomidagi NDPI tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada qoraqalpoq tilida qo'llaniladigan evfemizmlarning funktsional stillardagi o'rni va stilistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda evfemizmlarning rasmiy, ilmiy, publitsistik, badiiy, og'zaki va diplomatik uslublardagi qo'llanish darajasi hamda kommunikativ vazifalari o'rganilgan. Stiven Ullman, V. I. Jelvis, E. Berdimuratov, A. Bekbergenov va A. Omonturdiyevlarning ilmiy qarashlari asosida qoraqalpoq tilidagi evfemizmlar semantik-pragmatik jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada nikoh, o'lim, qarilik, jismoniy nuqson, intim munosabat, murojaat va salbiy faoliyat bilan bog'liq evfemizmlar misollar orqali yoritilib, ularning nutq madaniyati, milliy qadriyatlar va odob-axloq me'yorlari bilan uzviy bog'liqligi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: evfemizm, stilistika, qoraqalpoq tili, funktsional stillar, pragmatika, semantika, nutq madaniyati, kommunikativ strategiya.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭВФЕМИЗМОВ В ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ СТИЛЯХ КАРАКАЛПАКСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В данной статье анализируются место и стилистические особенности эвфемизмов, используемых в каракалпакском языке, в различных функциональных стилях речи. В исследовании рассматриваются степень употребления эвфемизмов и их коммуникативные функции в официальном, научном, публицистическом, художественном, разговорном и дипломатическом стилях. На основе научных взглядов Стивена Ульмана, В. И. Жельвиса, Э. Бердимуратова, А. Бекбергенова и А. Омонтурдиева эвфемизмы каракалпакского языка анализируются с семантико-прагматической точки зрения. В статье на конкретных примерах освещаются эвфемизмы, связанные с браком, смертью, старостью, физическими недостатками, интимными отношениями, обращениями и негативной деятельностью, а также показывается их тесная связь с культурой речи, национальными ценностями и нормами этики и морали.

Ключевые слова: эвфемизм, стилистика, каракалпакский язык, функциональные стили, прагматика, семантика, культура речи, коммуникативная стратегия.

FEATURES OF THE USE OF EUPHEMISMS IN FUNCTIONAL STYLES OF THE KARAKALPAK LANGUAGE

Abstract. This article analyzes the role and stylistic features of euphemisms used in the Karakalpak language within different functional styles. The study examines the frequency of euphemism usage and their communicative functions in official, scientific, journalistic, literary, colloquial, and diplomatic styles. Based on the scholarly views of Stephen Ullmann, V. I. Zhelvis, E. Berdimuratov, A. Bekbergenov, and A. Omonturdiyev, Karakalpak euphemisms are analyzed from semantic and pragmatic perspectives. The article illustrates euphemisms related to marriage, death, old age, physical disabilities, intimate relationships, forms of address, and negative activities through examples, highlighting their close connection with speech culture, national values, and ethical norms.

Keywords: euphemism, stylistics, Karakalpak language, functional styles, pragmatics, semantics, speech culture, communicative strategy.

Kirish. Til jamiyatdagi kommunikativ munosabatlarning asosiy vositasi bo'lib, insonlar o'rtasidagi ijtimoiy, madaniy va ruhiy aloqalarni shakllantiradi. Har bir jamiyatda ayrim tushunchalarni to'g'ridan-to'g'ri ifodalash noqulay, qo'pol yoki etik me'yorlarga zid hisoblanadi. Shu sababli bunday tushunchalarni yumshoq, madaniy va estetik shaklda ifodalash zarurati yuzaga keladi. Tilshunoslikda bunday hodisa evfemizm deb yuritiladi.

Evfemizmlar xalqning madaniyati, urf-odati, diniy qarashlari va milliy mentaliteti bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Ayniqsa qoraqalpoq tilida evfemizmlar nutq odobi va kommunikativ madaniyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Qoraqalpoq xalqining milliy qadriyatlari, kattaga hurmat, diniy e'tiqod va ijtimoiy etikasi evfemizmlarning shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

Bugungi kunda evfemizmlarning stilistik xususiyatlarini o'rganish tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki evfemizmlar nafaqat semantik hodisa,

balki kommunikativ strategiya sifatida ham xizmat qiladi. Ular nutqning ta'sirchanligini oshirish, suhbatdoshni ranjitmaslik, konfliktni oldini olish va kommunikativ muvozanatni saqlash vazifalarini bajaradi.

Mazkur maqolada qoraqalpoq tilida uchraydigan evfemizmlarning funktsional stillarda qo'llanilish xususiyatlari tahlil qilinadi.

Evfemizm tushunchasi va uning stilistik tabiati

Evfemizm grekcha "eu" – yaxshi va "phemi" – gapiraman so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, qo'pol yoki noqulay tushunchalarni yumshoq shaklda ifodalashni anglatadi. Evfemizmlar semantika, stilistika va pragmatika bilan uzviy bog'liq bo'lgan til hodisasi hisoblanadi. Ingliz tilshunosi Stiven Ullman evfemizmlarni semantik-stilistik almashuv sifatida izohlaydi. Olimning fikricha, evfemizmlarda so'zning asosiy ma'nosidan ko'ra uning konnotativ ma'nosi muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Masalan, ingliz tilidagi "blind" so'zi o'rniga "visually impaired" birikmasining ishlatilishi salbiy ma'noni yumshatishga xizmat qiladi. Rus tilshunosi V. I. Jelvis evfemizmlarni kommunikativ vaziyat va ijtimoiy me'yorlar bilan bog'liq holda tahlil qiladi. Unga ko'ra, evfemizmlar turli funktsional stillarda turlicha vazifani bajaradi. Rasmiy va publitsistik uslublarda ular salbiy axborotni yumshatish vositasi bo'lsa, badiiy uslubda obrazlilik va emotsionallikni kuchaytiradi. Qoraqalpoq tilshunosligida E. Berdimuratov va A. Bekbergenov qoraqalpoq tilining stilistik xususiyatlarini tadqiq qilib, evfemizmlarning og'zaki nutq va badiiy adabiyotdagi o'rniga alohida e'tibor qaratgan.

Evfemizmlarning funktsional stillarda qo'llanilishi

Rasmiy uslub davlat hujjatlari, qonunlar, ma'muriy yozishmalar va rasmiy bayonotlarda qo'llanadi. Ushbu uslubda aniqlik va xolislik muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, salbiy tushunchalarni yumshatish ehtiyoji ham mavjud bo'ladi. Masalan: "bosatildi" → "xizmeti toqtatildi", "bankrot" → "finansliq qiyinshilik", "qamaladi" → "juvapkershilikke tartildi". Bunday evfemizmlar rasmiy nutqda etik me'yorlarni saqlash va salbiy ta'sirni kamaytirish uchun xizmat qiladi.

Publitsistik uslub ommaviy axborot vositalari, gazetalar, televideniye va internet nashrlarida keng qo'llanadi. Bu uslubda evfemizmlar auditoriyaga ta'sir etish va salbiy xabarlarini yumshoq shaklda yetkazish uchun ishlatiladi. Masalan: "qan tog'iliw" → "qurbanlar bar", "uris" → "askeriy hareketler", "narazilik" → "ayirim kelispewshilikler". Publitsistik uslubdagi evfemizmlar ko'pincha manipulyativ xarakterga ega bo'lib, ommaviy ongga ta'sir ko'rsatadi.

Og'zaki nutqda evfemizmlar odob saqlash, suhbatdoshni ranjitmaslik va kommunikativ muvozanatni ta'minlash uchun qo'llanadi. Masalan: "oldi" → "dunyadan otti", "qartaydi" → "jasi ulgaydi", "ekiqabat" → "ayaqi awir". Qoraqalpoq xalqining kundalik muloqotida bunday evfemizmlar juda faol qo'llanadi.

Badiiy adabiyotda evfemizmlar obrazlilik, poetiklik va estetik ta'sirni kuchaytiradi. Masalan: "olim" → "omir shami oshti", "tuwıw" → "kózi jarıdı", "garrılıq" → "ómirdiń gúzgi máwsimi". Yozuvchilar evfemizmlar yordamida qahramonlarning ruhiy holatini ta'sirchan tarzda ifodalaydi.

Ilmiy uslubda obyektivlik va terminologik aniqlik ustuvor hisoblanadi. Shu sababli evfemizmlar kamroq uchraydi. Masalan: "nagiran" → "imkaniyati sheklengen shaxs", "gereń" → "esitiw qábileti sheklengen", "aqılı kemis" → "intelektual rawajlanıwı sheklengen". Bu uslubda evfemizmlar etik neytrallikni ta'minlash uchun qo'llanadi.

Diplomatik uslubda evfemizmlar konfliktni yumshatish va muloqot madaniyatini saqlash uchun xizmat qiladi. Masalan: "naduris" → "onsha maqul emes", "mashqala" → "qiyin jag'day", "ayıpkır" → "máselege baylanıslı". Diplomatik evfemizmlar xalqaro va ijtimoiy munosabatlarda muhim kommunikativ vosita hisoblanadi.

Qoraqalpoq tilidagi evfemizmlarning stilistik qo'llanilishini E. Berdimuratov va A. Bekbergenovlarning ishlarida keltirilgan ma'lumotlarga asoslanib, tilimizda evfemizmlardan to'g'ri foydalanish alohida ahamiyatga ega ekanligi ma'lum bo'ldi. Evfemizmlardan uslublarga mos foydalanish tilning badiiyligini yanada oshirib, ijtimoiy muloqotda kommunikaciyanı saqlash vositasi vazifasini bajaradi. Qoraqalpoq tilidagi evfemizmlarning uslublarda qo'llanilish xususiyatlarini tilshunos A. Omonturdiyevning bo'lgan tematik tasnifiga asoslanib tahlil qilib ko'rib chiqamiz.

Tematik guruhlardagi evfemizmlar

Qoraqalpoq tilida nikoh va oilaga oid tushunchalar ko'pincha evfemistik shaklda ifodalanadi: "turmısqa shıǵıw", "shańaraq qurıw", "birge ómir súriw". Bu evfemizmlar milliy urf-odat va oilaviy qadriyatlarnı aks ettiradi.

O'lim inson ruhiyatiga ta'sir qiluvchi nozik mavzulardan biri bo'lgani sababli evfemizmlar keng qo'llanadi. Misollar: "qaytıs boldı", "kóz jumdı", "bul dunyadan ottı", "o dunyalıq boldı". Bunday evfemizmlar diniy va ma'naviy qarashlar bilan bog'liq.

Qoraqalpoq tilida keksalarga hurmat ko'rsatish maqsadida evfemizmlar faol ishlatiladi. Masalan: "qartayǵan" → "jasi ullı", "garrı" → "tájiriybeli adam", "garrılıq" → "danışpanlıq dáwirı"

Jismoniy nuqsonlarnı ifodalashda ham yumshoq shakllar qo'llanadi. Misollar: "soqır" → "kóriw qábileti sheklengen", "gereń" → "esitiwde qiyınshılıǵı bar", "sholaq" → "júriwinde qiyınshılıq bar". Bu evfemizmlar inson qadr-qimmatini saqlashga xizmat qiladi.

Evfemizmlarning pragmatik vazifalari

Evfemizmlar quyidagi pragmatik vazifalarnı bajaradi:

1. Salbiy ma'noni yumshatadi.
2. Suhbatdoshni ranjitmaslikka xizmat qiladi.
3. Konflikt va kelishmovchilikni oldini oladi.

4. Nutqning estetik ta'sirini oshiradi.
5. Milliy va diniy qadriyatlarni ifodalaydi.
6. Kommunikativ muvozanatni saqlaydi.

Muhokama

Qoraqalpoq tilida evfemizmlarning qo'llanilishi xalqning ko'p asrlik madaniy tajribasi, milliy mentaliteti, axloqiy me'yorlari va kommunikativ an'analari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan murakkab lingvistik hodisalardan biridir. Evfemizmlar nutqda ma'lum bir tushuncha, hodisa yoki voqelikni bevosita va keskin ifodalash o'rniga yumshoqroq, xushmuomala va ijtimoiy jihatdan maqbul shaklda ifodalashga xizmat qiladi. Shu sababli ular nafaqat tilning leksik boyligini namoyon etuvchi vosita, balki jamiyatning ma'naviy qadriyatlari, etik normalari va madaniy tafakkurining ham muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. Qoraqalpoq tilida evfemizmlar turli funksional stillarda o'ziga xos vazifalarni bajarib, nutqning ta'sirchanligi, muloqot madaniyati va kommunikativ samaradorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Funksional stillar nuqtai nazaridan qaralganda, evfemizmlarning qo'llanish darajasi va vazifalari har bir uslubning kommunikativ maqsadlari bilan belgilanadi. Xususan, rasmiy uslubda evfemizmlar muomala madaniyatini saqlash, ijtimoiy munosabatlarda hurmat va xolislikni ta'minlash uchun qo'llaniladi. Davlat boshqaruvi, huquqiy hujjatlar va xizmat yozishmalarida ayrim noxush yoki salbiy mazmundagi tushunchalarni yumshoq shaklda ifodalash ehtiyoji mavjud bo'lib, bunday holatda evfemik birliklar kommunikativ muvozanatni saqlash vositasiga aylanadi. Natijada matnning rasmiyligi va xolisligi buzilmagan holda, uning ijtimoiy ta'sirchanligi oshadi.

Ilmiy uslubda esa evfemizmlarning qo'llanishi nisbatan cheklangan bo'lsa-da, ular ayrim nozik mavzularni bayon etishda muhim rol o'ynaydi. Tibbiyot, psixologiya, sotsiologiya va pedagogika kabi sohalarida insonning jismoniy yoki ruhiy holati bilan bog'liq masalalarni izohlashda bevosita va keskin ifodalardan ko'ra ehtiyotkorroq til vositalaridan foydalanish ilmiy etikaning talablaridan biri hisoblanadi. Bunday vaziyatlarda evfemizmlar ilmiy obyektivlikni saqlagan holda inson sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish imkonini beradi. Shu jihatdan evfemizmlar ilmiy matnlarda nafaqat lingvistik, balki axloqiy vazifani ham bajaradi.

Publitsistik uslubda evfemizmlar ommaviy auditoriyaga ta'sir ko'rsatishning samarali vositalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Ommaviy axborot vositalari, internet nashrlari va televideniye materiallarida ayrim salbiy voqealar, ijtimoiy muammolar yoki siyosiy jarayonlarni yoritishda keskin ifodalarni yumshatish zarurati tug'iladi. Bu holatda evfemizmlar axborotning mazmunini saqlab qolgan holda, uning auditoriya tomonidan qabul qilinishini osonlashtiradi. Ayni paytda ular matnning emotsional bo'yoqdorligini kuchaytirib, jurnalistning kommunikativ strategiyasini amalga oshirishga xizmat qiladi. Shuning uchun publitsistik uslubda evfemizmlar nafaqat axborot berish, balki ta'sir o'tkazish vositasi sifatida ham muhim ahamiyatga ega.

Badiiy uslub evfemizmlarning eng faol va rang-barang qo'llaniladigan sohalaridan biri hisoblanadi. Qoraqalpoq adabiyotida yozuvchilar va shoirlar evfemik birliklardan obraz yaratish, qahramonlarning nutqiy tavsifini ochib berish, milliy ruhiyatni aks ettirish va estetik ta'sirchanlikni kuchaytirish maqsadida keng foydalanadilar. Ayniqsa, o'lim, qarilik, kasallik, oilaviy munosabatlar va insoniy fazilatlar bilan bog'liq tushunchalarni ifodalashda evfemizmlar badiiy matnning emotsional-ekspressiv imkoniyatlarini boyitadi. Ular asar tilining tabiiyligini ta'minlab, qahramonlar dunyoqarashi va milliy qadriyatlarni yanada yorqinroq ifodalash imkonini beradi.

Og'zaki so'zlashuv uslubida evfemizmlar xalqning kundalik kommunikativ tajribasi bilan bevosita bog'liq holda namoyon bo'ladi. Qoraqalpoq xalqi nutq madaniyatida kattalarga hurmat ko'rsatish, suhbatdoshning his-tuyg'ularini e'tiborga olish va noqulay mavzulardan ehtiyotkorlik bilan foydalanish muhim o'rin tutadi. Shu sababli o'lim, jismoniy nuqsonlar, qashshoqlik, kasallik va boshqa nozik mavzular ko'pincha evfemik shakllar orqali ifodalanadi. Bunday birliklar muloqot jarayonida ziddiyatlarning oldini olishga, ijobiy psixologik muhit yaratishga va milliy odob-axloq qoidalariga rioya etishga xizmat qiladi. Natijada evfemizmlar og'zaki nutqning madaniyligi va ta'sirchanligini ta'minlovchi muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Diplomatik uslubda esa evfemizmlarning ahamiyati yanada ortadi. Xalqaro munosabatlar va rasmiy muzokaralarda davlatlar o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy yoki ijtimoiy masalalarni muhokama qilish jarayonida keskin va qat'iy ifodalardan foydalanish ko'pincha salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli diplomatik nutqda evfemik birliklar murosani saqlash, nizolarni yumshatish va muloqot samaradorligini oshirish vositasi sifatida qo'llaniladi. Bu holat evfemizmlarning nafaqat til birliklari, balki muhim kommunikativ strategiya elementi ekanligini ko'rsatadi.

Qoraqalpoq tilidagi evfemizmlarning semantik-pragmatik xususiyatlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ular ko'pincha nikoh, o'lim, qarilik, jismoniy kamchiliklar, intim munosabatlar va salbiy faoliyat bilan bog'liq tushunchalarni ifodalashda faol qo'llaniladi. Bunday birliklarning shakllanishida xalqning diniy qarashlari, urf-odatlar, milliy qadriyatlari va tarixiy tajribasi muhim rol o'ynaydi. Shu jihatdan evfemizmlar til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini aks ettiruvchi lingvomadaniy hodisa sifatida ham katta ilmiy qiziqish uyg'otadi.

Xulosa. Qoraqalpoq tilidagi evfemizmlar funksional stillarning muhim stilistik vositasi hisoblanadi. Ular xalqning madaniyati, urf-odati, diniy qarashlari va nutq odobi bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan. Tadqiqot natijasida shafaraq qurish, murojaat, qarilik va o'lim bilan bog'liq evfemizmlar eng faol qo'llanadigan tematik guruhlar ekanligi aniqlandi. Rasmiy va ilmiy uslublarda evfemizmlar ko'proq neytral va terminologik xarakter kasb etsa, badiiy va og'zaki uslublarda obrazlilik hamda emotsionallikni kuchaytiradi. Diplomatik va publitsistik uslublarda esa kommunikativ ziddiyatlarni yumshatish vositasi sifatida xizmat qiladi. Shuningdek, evfemizmlarning qo'llanilish darajasi jamiyatdagi etik me'yorlar, kommunikativ maqsad va stilistik talablar bilan chambarchas bog'liq ekanligi kuzatildi. Bu esa qoraqalpoq tilida

evfemizmlar nutq madaniyati va kommunikativ strategiyaning muhim tarkibiy qismi ekanligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Berdimuratov. E. "Ádebiy tildin funkcionalliq stillerinin rawajlanıwı menen qaraqalpaq leksikasınin rawajlanıwı". Nókis, 1973.
- [2] Bekbergenov. A. "Qaraqalpaq tilinin stilistikası." — Nukus, 1990.
- [3] Jelvis.V. I. Эвфемизмы в языке и речевой деятельности // Язык, сознание, коммуникация. — Москва: МГУ, 1997.
- [4] Omonturdiyev. A. "Turkiy tillarda evfemizmlar tadqiqi." — Toshkent, 2001.
- [5] Ullman.S. "The Principles of Semantics". Oxford: Basil Blackwell, 1957.

